

**ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ**

SAYI:24 - 25

SAMSUN 2007

**ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ**

SAYI:24-25 SAMSUN 2007

Sahibi:

OMÜ İlahiyat Fakültesi Adına:
Prof. Dr. Ferit BERNAY

Yazı İşleri Müdürü:

Prof. Dr. Ahmet TURAN

Yayın Editörü:

Doç.Dr. Yavuz ÜNAL

Yayın Kurulu:

Prof. Dr. Osman GÜNER
Doç.Dr. Yavuz ÜNAL, Prof. Dr. Mustafa KÖYLÜ
Yrd. Doç. Dr. Recep GÜN

Kapak Tasarımı

Dizgi & Mizanpaj Baskı & Cilt

Ceylan Ofset 431 14 44

Sayı: 24-25 Samsun 2007

GÜNÜMÜZDE SİVAS VE ÇEVRESİNDE YAŞAYAN ALEVİLERDE İNANÇ ESASLARI

Prof. Dr. Ahmet TURAN*
Doç. Dr. Metin BOZKUŞ

ÖZET

Bu makalede günümüzde Sivas yöresinde yaşayan alevi inançları incelenmiş ve Sivas yöresinde yaşayan Alevi çevrelerin inanç konularına yaklaşımları bilimsel bir şekilde ortaya konulmaya çalışılmıştır. Sonuç olarak Alevilik konusunda görüş belirten yazarların, Aleviliğin kendi kaynaklarından ziyade farklı kaynakların etkisinde kaldıklarını da ifade etmeliyiz.

Anahtar Kelimeler: Alevi, Aleviler, İnanç Sistemi, Sivas

ABSTRACT

The Belief Principles of Alawis Living in Sivas and its Surroundings in Our Day

This article basically deals with the religious beliefs of Alevi who have lived in the area of Sivas. In addition, it analyses the approaches of Alawi people toward the belief system of Islam through using some scientific methods. It concludes that the writers who study on the matters of Alawiyyun are affected by non-Alawi sources rather than the original Alawi sources.

Key Words: Alawi, Alawiyyun, Belief system, Islam, Sivas

Giriş

İnançlar, toplumların maddi ve manevi hayatlarında küçümsenmeyecek derecede önemli bir etkiye sahiptirler. Toplumlara doğru bir şekilde bilgilendirmek, tanımak ve içerisinde buldukları siyasal, sosyal ve ekonomik alanlarda daha ileri duruma götürebilmek, ancak onların tutum, davranış ve eğilimlerinin temelinde yatan ve kutsal sayılan inanışlarını bilmekle mümkün olabilir. Çünkü toplumların inanç yapısını sağlıklı bir biçimde bilmeden alınacak tedbirler, kısa süreli, kısır ve yetersiz kalacak; böylece istenilen hedefe ulaşılamayacaktır.

Araştırma alanımız olan Sivas ve çevresinde yaşayan Alevilerin inanç yapısını incelerken, Aleviliğin tanımı konusunda ileri sürülen farklı değerlendirmelerin bir benzerini onların inanç ve ibadetleri konusunda da görmekteyiz. Burada hemen belirtilmelidir ki, Alevilik konusunda

* Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı.

düşünce üretip değişik fikirler ileri süren çevreler, sahip oldukları dünya görüşlerine paralel olarak konuyu değerlendirmekte ve bu yüzden karışımıza çok farklı Alevilik anlayışları ortaya çıkmaktadır. Bu noktada yaşanan trajedinin temelinde de konuya bakış, yani Aleviliği algılamadaki farklılık ve ilgili kaynakların yetersizliği ile çevrelerinde Alevi büyüğü kabul edilen bazı ozan ve aşıkların deyişlerindeki kapalılığın sağlıklı bir biçimde yorumlanamaması yatmaktadır. Bütün bu faktörleri dikkate aldığımızda, Alevilerin inanç yapısı ile ilgili sağlıklı sonuçlara varabilmeyin yolunun, günümüz Alevilerinin inançları ile ilgili yapılacak olan saha araştırmaları ile mümkün olduğunu söyleyebiliriz.

Yapacağımız araştırmanın amacı, Sivas yöresinde yaşayan Alevi çevrelerin inanç konularına yaklaşımlarını bilimsel bir yaklaşımla ortaya çıkarmaktır. Çalışmamızda bu hedefi gözetenek yöredeki inançlarla ilgili konulara yönelik farklı bakış tarzlarını ortaya koymaya çalışacağız.

1. Allah (Tanrı)'a İman ve Allah-Muhammed-Ali İnanıcı

Günümüzde bazı kitle iletişim araçlarında verilen mesajların tam tersine Geleneksel Alevilik'te derin bir tanrı tasavvurunun bulunduğu görülür. Ayrıca Alevilik'le ilgili İslâm dışı gibi değerlendirmelerin¹ gerçeği yansıtmadığı ortadadır. Çünkü Aleviler, Allah'a inanmak ve O'nu tanımakla birlikte Allah'ı içten bir şekilde sevmektedirler. Fakat Allah'ı tanıma ve yorumlama biçimleri, Sünnilerinkine göre farklılık göstermektedir.² Burada ortaya çıkan farklılığın temelinde batinî bir tasavvufî anlayışın etkili olduğu dikkat çekmektedir. Bu tasavvufî düşünceye göre, doğa ve evren Tanrı'nın kısmen de olsa bir yansımasıdır. Yeryüzünde varolan her şey, Allah'ın hayali bir görüntüsüdür. Kötü insan şeytanın; iyi insan ise Allah'ın bir zerresidir. Burada insanın kutsal niteliği, Tanrı'ya ulaşabilmek ve gerçek insan olabilmek için bireyin tanınması, ön plana çıkarılmıştır. İnsanın kendisini bilebilmesi ve bulabilmesi, şart koşulmuştur. Çünkü Tanrı'yı bilmeyen kendisini; kendisini bilmeyen de Tanrı'yı bilemez. Kendisini tanıyan insan, Tanrı'yı kendi içinde bulacak, böylece kendisinin büyük olduğunu görecek, bu büyüklüğünde alçak gönüllülükten, yardımlaşmaktan ve doğruluktan geçtiğini görüp kendisini küçülterek büyüklüğünü ortaya koyacaktır.³

Alevilikteki Tanrı anlayışını açıklamada kullanılan yöntem, İslâm tasavvufundaki varlığın bir olduğu, bunun ötesindeki her şeyin zâhirî ve

¹ Örnek olarak bkz., Rıza Algül, *Aleviliğin Sosyal Mücadeledeki Yeri*, İst. 1996, s. 16-23.

² E. Ruhi Fırlalı, *Türkiye'de Alevilik-Bektaşılık*, Ank., 1990, s. 279; Pehlivan, *Alevî-Bektaşî Düşüncesine Göre Allah*, İst. 1995, s. 7-8.

³ M. Tevfik Oytan, *Bektaşiliğin İç Yüzü*, İst., 1970, I, 34; Rıza Zelyut, *Öz Kaynaklarına Göre Alevilik*, İst. 1992, s. 65; Nejat Birdoğan, *Anadolunun Gizli Kültürü Alevilik*, İst., 1990, s. 301-306; Pehlivan, *a.g.e.*, s. 16-23.

aldatıcı olduğu şeklindeki *Vahdet-i Vücûd anlayışı*dır. Öyle ki bu durum, bir kudsî hadisle izah edilmektedir; “Gizli bir hazine idim; lakin bilinmek istedim, bunun için dünyayı yarattım”. Buradaki “**Gizli bir hazine idim**” ifadesinin Aleviliğin Tanrı anlayışında önemli olduğunu görmekteyiz. Bu sırra ermenin yolu, benlik ve ikilik duygusunu yenmektir. Bu mücadele ise ancak “**aşk**” gücü ile yapılabilir. Burada şahıs yoktur. Panteistlerde olduğu gibi bir zarurette yoktur. Tanrı iradesi böyle bir vesile yaratmıştır. Böylece bir beyitte, “*Ya Rabbi! Senin tecelli ve zuhurun benimledir, benim varlığında sendedir, ben olmasam senin varlığın anlaşılmayacak, sen olmasan ben var olmayacaktım.*”⁴ denilmektedir.

İslâm mutasavvıf ve filozoflarına göre Vahdet-i Vücûd anlayışında, Allah ile alem aynı sayılmazlar. Çünkü “**Vücûd**”, yalnız Allah’ın varlığından ibarettir. Bundan dolayı insan, “*Ben O’yum*” dememeli, fakat “*Ben O’ndayım*” demelidir. Eşya ise Hakk’ın rahmetinin ve sıfatının meydana çıkışından (tecelli ve zuhur) ibarettir. Burada *birlik içinde çokluk* vardır. İnsan ve eşya isimlerinde anılan hep O’dur. Konuşan birdir, O da dinlenenin aynıdır. O halde nefsinin bilen, nefsinde beliren Rabbini da bilir.⁵

Alevî şair ve önderleri, tarih boyunca bu vahdet-i vücûd metodunu kullanmışlardır. Derin bir felsefi bilgiyi gerektiren bu metodu bilgi ve seviyelerine göre anlamışlardır. Bu yöntemin inceliklerine erenler olduğu gibi; yöntemin inceliklerine eremeyip sığ kalanlar, satıhta dolaşanlar da vardır. **Allah’ın insanda tecellisi, tevhid, nefsini bilmek, “küntü kenz” sırrı** gibi hususlar, İslâm sufiliginden çıkartılarak Alevî-Bektaşî nefeslerine aktarılmıştır.⁶ Bu görüş Aleviliğe Suriye ve Horasan yoluyla geçmiştir. Türklerin İslamiyeti kabulü ile birlikte, Türkler arasında mutasavvıflar etkili olmaya başlamıştır. Soylarını Hz. Peygamber’e dayandıran ve iman aşkı ile dolu olan bu dervişler, göçebe Türkmenlere bu inançları taşımışlardır. Ahmet Yesevî’ye kadar uzanan ve O’nun güçlü kişiliği ile beraber göçebe Türkler ve yerleşik halk arasında yayılan bu mistik düşüncelerin, Hacı Bektaş Veli ile de Anadolu’ya taşındığı bilinmektedir.⁷

Alevî düşüncesindeki bu anlayışı önde gelen bir Alevî düşünürü olan Tefvik Oytan şöyle ifade eder; “*Hakkı kendi gönlümüzde mevcut bilirsek, her işimizi Hak görüyor diye ölçe ölçe, tarta tarta yaparsak hiçbir zaman aldanmış olmayız. Bu suretle kalp evimizi temizlemiş, Hakkı kendimize mihman etmiş oluruz. O vakit anlarız ki, Hak bizdedir, Biz Hakta-yız. Hak bizimledir. Elimizden tutan, gözümüzde gören, dilimizde söyleyen hep Hak olur, benliğimiz aradan kalkar, yerine Hak varlığı kaim olur. Eli-*

⁴ Mahir İz, *Tasavvuf*, İst., 1969, s. 217.

⁵ Cavit Sunar, *Vahdet-i Şühûd ve Vahdet-i Vücûd Meselesi*, Ank., 1969, s. 20-24.

⁶ Mehmet Eröz, *Türkiye’de Alevilik-Bektaşilik*, İst., 1977, s. 195-196.

⁷ Eröz, *a.g.e.*, s. 203-222.

miz iyi tutarsa, gözümüz iyi görürse, dilimiz iyi söylerse imanımız sağlamdır. Hak bizimledir, eğer iyi huylarla huylanmazsak, aykırı hareket edersek, Hakkı kendimizden uzak görürsek hüsrana düşmüş oluruz. Kısaca Hakkın mekanı, gönüldür. Gönlü ziyaret, Kâbe'yi ziyaret gibidir. Hak kulunun gönlüne girer, hükmünü yürütür. Böylece kulluk aradan kalkar, yerine Hakkın varlığı kaim olur, Vahdet sırrı tecelli eder.”⁸

Ülkemizde genel olarak Alevilerin Allah'ın varlığına, birliğine, büyüklüğüne ve sıfatlarına inandıklarını görmekteyiz. Ancak Alevi kültüründeki Tanrı anlayışı ile İslâm'ın genel Allah anlayışı arasında yorum farklılığı olduğu görülmektedir. Genel İslam anlayışında Tanrı'ya ancak aşk ve sevgi ile ulaşılabileceği ve Tanrı ile insanın birleşmesi özne ile nesnenin birleşme içinde bağımsızlıklarını korudukları sürece mümkün olabileceği belirtilmektedir. Bunun dışında insanın Tanrısallaştırılması ve her insanda tanrısal bir özün bulunduğu dair yaklaşımlar hoş karşılanmamaktadır. Alevî düşüncesinde ise, Tanrı yaratıcı bir varlık olarak insandan büsbütün ayrı değildir. İnsanla sürekli bir bağlantı içinde olup insanın özündedir. İnsanda tanrısal bir öz vardır. Nitekim ruh ve can, bu tanrısal özden başka bir şey değildir.⁹ Alevî düşüncesindeki bu Tanrı anlayışını, Cavidan, Hüsniye, Kumrunâme, Faziletname¹⁰ gibi kitaplar ile değişik deyiş ve nefeslerde görmek mümkündür. Bu Tanrı anlayışının Aleviliğe 15. asırdan sonra Hurûfilik'ten geçtiği, dolayısıyla Hurûfilik'in bu anlayışta etkili olduğu bütün Alevî yazarlar tarafından da ifade edilmektedir.¹¹

Alevî düşüncesindeki Tanrı tasavvurunda üçü bir arada anılan, biri söylendiği zaman diğerlerinin de adı söylenen **Allah-Muhammed-Ali anlayışı** önemli bir yer tutmaktadır. Her şeyden önce bu üç kavramın mahiyetlerini ve her kavramın kendi içindeki sınırını tayin etmek oldukça güçtür. Bu nedenle bu kavramların yorumu ile ilgili Aleviler arasında farklı değerlendirmeler yapılmaktadır. Ama genel olarak bu anlayış, *tevhid*, *nübüvvet* ve *imamet* inancını temsil etmekte, bunların müslümanlığın şartı olup, bu üçlüyü birlikte sevmenin sevgilerin en yücesi olduğu ve insanı kurtaracak olan bu sevgi hakkında Kur'an'da pek çok ayetin bulunduğu da ifade edilmektedir.¹² Genel İslam inancında **Allah**, evreni yaratan ve kendisinden korkulması gereken esirgeyici ve yargılayıcı varlık; **Muhammed**, Allah'ın buyruklarını insanlara iletmek için insanlar arasında seçtiği kişi ve **Ali** ise, peygamberin halifesi olarak

⁸ Oytan, *a.g.e.*, I, 50, 141-143.

⁹ İ. Zeki Eyüpoğlu, *Bütün Yönleriyle Bektaşilik-Alevilik*, Ank., 1980, s. 250.

¹⁰ Bkz., Pehlivan, *a.g.e.*, s. 24-26; Ahmet Turan, “Anadolu Alevileri-Kızılbaş- lar”, *O.M.Ü.İ.F.Der.*, Samsun, 1992, VI, 46-47.

¹¹ Bkz., Zelyut, *a.g.e.*, s. 64; Ali Ağa Varlık, *Hanedan-ı Ehl-i Beyt Neden Hor Görüldü*, İst., 1993, s. 183-206.

¹² Haydar Kaya, *Alevi-Bektaşî Erkânı, Evrâdı ve Edebiyatı*, İst., 1993, s. 70-72.

konumları net bir şekilde belirlenmiştir. Bu konuda bir kavram kargaşası yaşanmamaktadır. Alevilikte ise bu kavramlar birbirine girmiş, çoğu zaman ayırt edilmesi güçleşmiş ve İslam inancındaki konumlarından çok farklı anlamlarda yorumlanmışlardır.

Günümüzde Sivas ve çevresinde yaşayan Alevilerin Allah'a iman konusundaki düşünceleri de Türkiye genelinden çok farklı değildir. Zira bu çevrede yaşayan Alevilere "Müslüman mısınız?" diye sorduğumuzda "**Elhamdülillah müslümanım**" dediklerini; yine aynı kişilere "**Alevî misiniz?**", "**Kızılbaş mısınız?**" veya "**Bektaşî misiniz?**" diye sorduğumuzda hepsine "evet" dediklerini görmekteyiz. Hatta böyle bir soruyu sormanın ve böyle bir soruya cevap vermenin bizim ve onlar açısından yadırganacak bir şey olduğunu da burada ifade etmemiz gerekir. Çünkü Allah'a iman konusunda gerek Alevilerin kendi ifadelerinde ve gerekse Sünnilerin Aleviler hakkındaki düşüncelerinde Allah'a imanlarının tam olduğunu Sünnî-Alevî arasında "**Amentü**" ye inanma konusundaki farklılığın sadece şerrin Allah'a nispet edilip edilmeyeceği konusunda olduğunu görmekteyiz.

Bu konuda yörede yaşayan pek çok kişi, "*İman esaslarına tamamen bağlıyız*", "*Amentü'müz ayındır*", "*İslam birdir*" ve "*Ateistler hariç tutulursa iman konusunda bir problem yoktur*" şeklinde görüşlerini dile getirmişlerdir. Özellikle **Allah-Muhammed-Ali** üçlemesinin kitaplarda yazan, dillerde dolanan şekliyle ifade ettiği anlamın anlaşılacağı, çoğu yazarların belirttiğinin aksine halk arasında bu konuda bir kavram kargaşasının yaşanmadığını da görmekteyiz. Yörede bir dede, Hz. Ali'de tanrısallık olmadığını, Ali'nin Allah'ın arslanı, güçlü bir kişi olduğunu, Ali'den güçlü kimse olmadığını, Zülfikâr'ın üzerine de kılıç bulunmadığını, Hz. Muhammed'in Allah'ın varlığını ve buyruklarını bildirdiğini, bu konuda O'na en çok yardımcı da Hz. Ali'nin yaptığını, Hz. Ali'nin İslam gayesi dışında kılıç çekmediğini ve dolayısıyla Hz. Ali'yi sevmenin iman esaslarına dahil edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Yine aynı dede, "*Benim Kâbem insandır*" sözünün kul hakkını ödemeyi emrettiğini, Kâbe denilince önce gönül Kâbesi ve sonra Beytullah'ın akla geldiğini ifade ederek, "*Önce gönül Kâbesini tamir et, öyle Kâbeye git*" diyerek önce malda ve mülkte helallik alınmasının ve sonra Kâbe'ye gidilmesinin gerektiğini söylemiştir.¹³

2. Meleklerle ve Kitaplara İman

Meleklerle iman konusunda Sivas ve çevresinde yaşayan Alevî toplulukların her hangi bir şüphe ya da itirazlarının olmadığı görülmektedir. Ayrıca bu yörede yaşayan Alevî ve Sünniler arasında farklı bir anla-

¹³ Metin Bozkuş, *Tarihten Günümüze Sivas Yöresinde Alevilik*, Sivas, 2000, s. 142-143.

yiş da söz konusu olmadığından bu konu üzerinde fazla durmaya gerek görmüyoruz.

Kitaplara iman konusunda ise, yörede yaşayan Aleviler arasında bir takım farklılıkların olduğu görülmektedir. Bu farklılıkları genel olarak iki noktada toplayabiliriz; Bunlardan biri, **Kur'an'ın anlaşılması**; diğeri ise, **Kur'an'ın içeriği** yani **tam ya da eksik olması konusundaki tartışmalar**dır. Bilindiği gibi bazı Alevî kökenli yazarlar, Kur'an'da zahirî açıdan emirler, yasaklar, yaptırımlar, cezalar ve mükafatlar dışında fazla bir şeyin bulunmadığını, dolayısıyla insanlık tarihinin dinsel özeti sayılabilecek bir kitabın bu denli basit olamayacağını belirtmişlerdir. Bu nedenle Aleviler, Kur'an'ın **dış anlamının** ötesinde bir de **bâtın anlamının** olduğunu, zaten Hz. Peygamber ve Hz. Ali'nin de bunu kabul ettiklerini ileri sürmektedirler. Ayrıca Kur'an'ın bu bâtinî anlamının Kur'an'ın anlaşılması için gerekli olduğunu, Aleviliğin de bunu temsil ettiğini iddia etmektedirler.¹⁴ Bu görüşte olan Alevî yazarlardan Rıza Zelyut, Kur'an'ın batınî yorumunu ilk defa Hz. Ali'nin yaptığını iddia eder. Buna göre Kur'an'daki bütün ayetlerin dört anlamı bulunmaktadır. Bunlar;

1. **Zâhir (dış, biçim, lafzî) anlamı** : Dil ile ikrar içindir.
2. **Bâtın (iç, özsel anlam)**: Kalp yoluyla kavramak ve onaylamak içindir.
3. **Had (limit, sınır) anlam**: Meşrû ve uygun olanla olmayanı belirtir.
4. **Muttalâ (Tanrısal tasarım) anlam**: Allah'ın her ayetle insanda gerçekleştirmek istediğidir.

Yazar, devamla Hz. Peygamber'den Kur'an'ın bir dış görünüşü ve bir de iç görünüşü olduğuna ve bu işlerin yedinci batınî anlama kadar uzadığına dair bir hadis nakletmektedir. Ardından altıncı imam Ca'fer Sâdık'ın bu konuda benzer bir açıklamasını naklettikten sonra, Kur'an'ın yalnızca harflerden oluşan kelimeler ve cümleler topluluğu olmadığını, onun ancak özel bir bilgi ile anlaşılabilen gerçek bir anlamı bulunduğunu, bilgisi olmayanların Kur'an'ın dış anlamında takılıp kaldığını, bu kapının şeriat kapısı denilen en dış yüz olduğunu ve bunun da avam için olduğundan Sünnîliğin İslam toplumlarında sayısal olarak fazla olduğunu söylemektedir.¹⁵

¹⁴ Zelyut, **a.g.e.**, s. 30-34.

¹⁵ Zelyut, **a.g.e.**, s. 32-33; ilginçtir ki Zelyut, kitabında vermiş olduğu bilgilerin hiçbirine kaynak göstermemektedir.

Yazarın söz konusu yaklaşımlarından, ibadetlerin birer vasıta olduğunu, dolayısıyla tarikat ve marifet kapılarından hakikate ulaşan Aleviler için ibadetlerin gereksiz olduğu düşüncesini çıkarabiliriz. Yine Onun Hz. Peygamber'den, Hz. Ali'den ve Ca'fer-i Sâdık'tan İslamiyet'in sadece namaz, oruç v.b. ibadetlerden ibaret olmadığına dair nakillerde bulunması, insanın aklına bu kişilerin ibadetleri yapıp yapmadıkları sorusunu getirmektedir. Aynı şekilde Kur'an'ın özel bir bilgi ile açıklanması gerektiğine dair ifadesi, dinin tamam olup olmadığı; Hz. Peygamber'den başka kendisine vahiy gelen insanların bulunup bulunmadığı sorularını da akla getirmektedir. Buna benzer yaklaşımları diğer bazı yazarlarda da görmemiz mümkündür.¹⁶

Burada *Kur'an'ın içeriği, toplanması ve tam ya da eksik oluşu konusundaki tartışmalara* dair ortaya konan görüşlere de değinmemiz gerekir. Kur'an'ın nazil oluşu, yazılışı, ezberlenişi, her yıl Ramazan ayında Hz. Peygamber tarafından sahabenin ve Cebrail'in huzurunda okunuşu ve Hz. Peygamber'in vefat ettiği yıl, bu olayın iki defa tekrarlanışına dair bilgilerin, bütün Kur'an ve tefsir tarihi ile hadis ve İslam tarihi kaynaklarında en ince noktalarına kadar açıklandığını görmekteyiz. Bilindiği gibi Kur'an, Hz. Peygamber zamanında vahiy süreci devam ettiğinden dolayı bir kitap haline getirilememiştir. Ardından Hz. Peygamber'den sonra halife olan Hz. Ebû Bekir zamanında onun emri ile toplanmış ve bir kitap haline getirilmiştir. Daha sonra üçüncü halife Hz. Osman tarafından okunmasındaki farklılıklar ve beraberinde gelen ihtilaflar nedeniyle yeniden Kureyş lehçesi esas alınarak tertip edilmiş ve bunun dışında kalan şahıslar elindeki özel Kur'an sayfaları ise, imha edilmiştir.

Bazı Alevî yazarlar, Hz. Osman zamanında Kur'an'ın çoğaltılması işinde görevli olan heyetin başında Emevilerin savunucusu ve Ehl-i Beyt'e karşı düşmanca tavırları ile tanınan Zeyd b. Sâbit'in olduğunu, bu nedenle *Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'ten bahseden ayetlerin Kur'an'a alınmıyıp yakıldığını* ileri sürmektedirler. Bu yazarlardan yine Rıza Zelyut, Hz. Ebû Bekir zamanında Kur'an'ın toplanması sırasında, Ebu Bekir'in kendi ailesi ile ilgili bazı ayetleri Kur'an'a soktuğunu (buna örnek olarak da Ahkâf suresinin 15. ayeti ile Hz. Ayşe'nin namusu ile ilgili ayetler) söylemektedir.¹⁷ Ayrıca Hz. Osman'ın Kur'an'ı derlemek amacıyla oluşturduğu heyeti, kendi kabilesi içinden Ehl-i Beyt'e açıkça düşman olanlar arasından seçtiğini ve Hz. Ali'nin nüshalarını kabul etmediğini, Kur'an'ın 6666 ayetten oluştuğunu belirtmesine rağmen, Osman nüshasında 432 ayetin eksik olduğunu, bunların da Emevilerin can düşmanı bildikleri

¹⁶ Bkz., Algül, *a.g.e.*, s. 101-107; Kaya, *a.g.e.*, s. 248-253.

¹⁷ Zelyut, *a.g.e.*, s. 133-135; ayrıca bkz. Şinasi Koç, *Gerçek İslam Dini*, Ankara, 1989, s. 167-169.

Hız. Ali ve ailesi ile ilgili ayetlerin olduğu da iddia edilmektedir.¹⁸ Yine Hz. Peygamber, veda haccından dönerken nazil olan; “Ey Peygamber, Rabbindan sana indirilen (ayetleri) tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan peygamberlik görevini de yerine getirmemiş olursun” (Mâide, 67) ayetinin ülkemizdeki Aleviler, “Hz. Ali'nin halife olduğunu ilan ve vasiyet etmezsen peygamberlik görevini de yerine getirmemiş olursun” şeklinde iken değış-tirildiğini söylerler.¹⁹

Günümüzde Sivas ve çevresinde yaşayan Alevilere ait evlerin hemen hepsinde duvarlarda asılı bir Kur'an bulmamız mümkündür. Kur'an okumasını bilenler çoğunlukla yaşlılar olmasına rağmen, çalışmamız boyunca her kesimden insanın Kur'an'a olan derin saygısını biz-zat müşahede ettik. Aleviler, “Başımız Kur'an'a bağlıdır” demektedirler. Görüştüğümüz bir Alevi büyüğü de, “İman esaslarına tamamen bağlıyız. Kitapta eksiklik yoktur. Şerri ve hayrı Allah yaratmaktadır.” demiştir. Yine Kur'an da eksikliklerin bulunup, bulunmadığına dair sorulan bir soruya, güzel Osmanlıca ve Arapça bilen bir Alevi büyüğü, “Bu konudaki iddiaların yazılı bir belgesi yoktur. Bu iddialar, ağızlarda dolaşan hikayelerdir” diyerek tepkisini ifade etti.²⁰ Burada, Alevi yazarların Kur'an'a yönelttikleri iddiaların, çoğunlukla Şii kaynaklardan alındığını da belirtmemiz gerekir.

Bütün bunlarla birlikte, Sivas ve çevresinde yaşayan Alevilerin Kur'an'a bakışlarıyla ilgili olarak, içten bir şekilde Kur'an'a saygı duymaları, Kur'an'ın okunması ve okutulmasına özen göstermeleri, dedelerin hemen hepsinin Kur'an okumayı bilmeleri ve Kur'an'da her hangi bir eksikliğin bulunmadığına dair görüşleri, tespit edilen önemli sonuçlardır.

3. Peygamberlere ve Ahiret Gününe İman

İman esaslarının dördüncüsü olan Peygamberlere iman konusunda genel olarak ülkemizde yaşayan Alevilerle Sünniler arasında bir inanç farkı bulunmamaktadır. Aleviler de Sünniler gibi Hz. Peygamber'in Allah'ın son elçisi olduğuna, Kur'an'ın Peygamber'e inen mucize bir kitap, Hz. Peygamber'in de peygamberlerin en üstünü ve sonuncusu, ilahi ilmin kaynağı, alemlere şefaathçi olduğuna ve nübüvvetin onunla tamamlandığına inanmaktadırlar.²¹ Yine Aleviler, Hz. Muhammed'den önce gelmiş olan peygamberleri ve bunlara verilen kitapların ilahi kaynaklı olduğunu kabul ederler. Hz. Muhammed'in son peygamber, Kur'an'ın da

¹⁸ Zelyut, *a.g.e.*, s. 135; Koç, *a.g.e.*, s. 52-55

¹⁹ A. Celalettin Ulusoy, *Hünkâr Hacı Bektaş Velî, Alevî Bektaşî Yolu*, Hacı Bektaş, 1986, s. 116; Koç, *a.g.e.*, s. 20.

²⁰ Bozkuş, *a.g.e.*, s. 147.

²¹ Kaya, *a.g.e.*, s. 23-25.

son ilahi kitap olduğu konusu ile bunların nübüvvetin temelini oluşturduğuna kesin olarak iman ederler ve bu konudaki pek çok ayeti buna delil getirirler.²²

İman esaslarının beşincisi olan Ahiret'e iman konusu Alevî kaynaklarda **“Meâd”** başlığı altında incelenmektedir. Meâd, ölümden sonraki hayatı tanımlamakta, dünyada yaşayan insanların yaptıklarından sorumlu olduklarını, kötü ve iyi tüm eylemlerin karşılığının mutlaka bir gün görüleceğini ifade etmektedir. İnsanın yaptıklarının karşılığını görmesinin bir yargılama sonucu olacağına, bu yargılamanın sonunda ceza veya mükafatın verilmesinin Allah'ın adaletinin bir gereği olduğuna ve sonunda herkesin yaptığının karşılığını göreceğine dair pek çok ayet delil olarak getirilmektedir.²³

Ancak bazı Alevî yazarlar, Aleviliği Sosyalizmin tarihi temeli, bir sosyal sınıf mücadelesi (Yayılmacı Araplar karşısında emekçilerin sahiplendiği bir dünya görüşü), sömürenle sömürülenin arasındaki bir çatışmanın yansıması ve Sünniliğin bir antitezi olarak ileri sürmektedirler. Böylece, Aleviliğin dini bir anlayış olduğu tezini dikkatlerden uzak tutmaktadırlar.²⁴ Aynı yazarlar, İslamiyeti bir Arap kültürü, Sünniliği de bir din olarak kabul etmektedirler. Aleviliğin ise üç temel ögesinin bulunduğunu, bunların; **şîir, saz** ve **semah** olduğunu söylemektedirler. Hz. Peygamber'in feodal bir sistem kurduğunu, Kur'an'da bilim dışı bir takım bilgilerin olduğunu, Hz. Peygamber'in evlendikten sonra sosyal konumunun değiştiğini ileri sürmektedirler. Yine Hz. Muhammed'in kendisini peygamber ilan ettiğini ve bunu yaparken de kendisinden önceki peygamberlerin tecrübelerinden istifade ettiğini iddia etmektedirler. Peygamberi, politik geleceği için soygunlar ve soyguncular başkanı olarak²⁵ değerlendirmektedirler. Elbette bu tür yazarların Aleviliği kendilerine bir kalkan olarak kullandıklarını unutmamak gerekir. Bu şekilde düşünen Alevî yazarlar, ahireti de inkar etmektedirler. Bunlara göre sömürücü egemen sınıf, daima ölümden sonraki dünyadaki ceza ve işkenceleri, emekçi halkı sömürmede bir silah olarak kullanmaktadırlar.²⁶ Bütün müslümanların peygamberi olan bir kişi hakkında söylenen bu tür sözler, insanları gerçekten incitmektedir. Bu şekilde Allah'a, Peygamber'e ve dinen kutsal sayılan inançlara her türlü hakareti yaparak, Aleviliğe hizmet etmeye çalıştığını zanneden bir Alevî yazar, başka bir yerden alıntı yapıp kendisinin de bu görüşte olduğunu ifade ederek, şöyle diyor:

²² Kaya, **a.g.e.**, s. 67-68.

²³ Kaya, **a.g.e.**, s. 69-70.

²⁴ Algül, **a.g.e.**, s. 17-22.

²⁵ Bkz. Algül, **a.g.e.**, s. 51-64.

²⁶ Algül, **a.g.e.**, s. 65.

“Anladığımız kadarıyla Muhammed, karmaşık ve kendi içinde çelişen bir adamdı. Zevkine düşkün olduğu kadar, dünyadan el, etek çekmeye de düşküdü; çoğu zaman şefkatli, kimi zaman zalim oldu. Allah’a karşı korku ve aşkla dolu bir dindardı, ama aynı zamanda bütün ödünlere hazır bir siyaset adamıydı. Günlük hayatında hiç de belağat sahibi değildi, ama kısa bir dönem boyunca hayranlık verici bir şiirle dolu metinler çekip çıkardı bilinç altından. Sakin ve sınırlı, cesur ve ürkek, iki yüzlü ve açık yürekliydi. Uğradığı hakaretleri kimi zaman derhal unuttur, kimi zaman da vahşice kin güderdi. Kibirliydi ama alçak gönüllüydü, iffetli ama şehvetliydi, zekiydi ama bazı konularda inanılmayacak derecede dar kafalıydı. Ve öyle bir kuvvet taşıyordu ki içinde, şartların da yardımıyla bu kuvvet, dünyayı altüst etmiş bir avuç adamdan bir tanesi haline getirmişti onu.” ²⁷ Burada temiz inançların siyasi tercihler için nasıl sömürüldüğünü görmekteyiz.

Sivas ve çevresinde yaşayan Alevilerin, peygamberlere ve ahiret gününe iman konusunda her hangi bir tereddütlerinin olmadığı gözlenmektedir. Alevi yazarlar arasındaki farklı görüşlerin bir benzerini halk arasında görmek mümkün değildir. Ancak inançlarına sıkı sıkıya bağlı Aleviler olduğu gibi inanç konusunda son derece serbest düşünen insanlar da bulunmaktadır. Bu konuda bir Alevî büyüğü, “Alevilik, bir mezhep değildir. Bize göre Allah bir, peygamber haktır. İnsanlar eşittir. Kur’an’da mezhep yoktur, mezhepler sonradan çıkmıştır. Temelde mezhep olayına karşıyım, İslam’da ayrılık yoktur. Kitabımız birdir” diye konuşmuştur.²⁸

4. Hayırın ve Şerrin Allah’tan Olduğuna İman

Ülkemizdeki Aleviler, hayrı Allah’ın yarattığına inanmakla birlikte, genel olarak şerri Allah’ın yaratmadığını kabul etmektedirler. Dolayısıyla kötü fiilleri Allah’ın rızasına bırakmanın bir nevi imansızlık olduğunu kabul etmektedirler. Eğer bunu kabul edersek ve böyle olursa Allah çirkin, kötü ve yanlış olan şeylerin kaynağı gösterilmiş olur. Bu şekilde her şeyi Tanrı’nın eseri saymak, insanları tembelliğe, elini kolunu bağlamaya, çalışmamaya ve yanlışları düzeltmeye gerek olmadığı inancına götürür. Kısacası Tanrı’nın şerrin kaynağı olduğuna dair görüş, Tanrı’yı küçültür. Bundan dolayı Aleviler, kötü şeylerin Tanrı’nın eseri olamayacağı düşüncesi ile kötülüğe savaş açmışlardır.²⁹

Bazı Alevî yazarlar da hayır ve şerrin Allah’tan olmasını imansızlığın bir şartı saymaktadırlar. Bunu açıklamak için de anlam ve içerik

²⁷ Algül, *a.g.e.*, s. 73-74.

²⁸ Bozkuş, *a.g.e.*, s. 149-150.

²⁹ Pehlivan, *a.g.e.*, s. 43.

yönünden, eylem ve çıkış nedeni yönünden bir takım deliller ileri sürmektedirler. Kısaca bu anlayışa göre; böyle bir amentü tarifi içerik yönünden Kur'an'da yoktur. Kur'an'da olmayan bir şey, ondan alınmış gibi gösterilmektedir. Böyle bir ifadeyi Peygamber'e mal etme gayreti de boşunadır. Çünkü Peygamber, Kur'an'la çelişkiye düşmez. Yine bu anlayış, eylem yönünden Allah'ın adalet sıfatı ile ve Kur'an'daki pek çok ayetle çelişmektedir. Kur'an'da Allah'ın zulmetmeyeceği, insanın hür irade ile yaratılmış olduğu, fiillerinden dolayı sorgulanacağı belirtilmiştir. Çıkış nedeni yönünden bu anlayış, Muaviye zamanında uydurulmuş ve Yezid zamanında kökleşmiştir. **Yezid, Kerbelâ faciasını Allah'ın kaza ve kaderi olarak insanlara kabul ettirmiştir.** Kısaca Alevî yazarlara göre, böyle bir şeye iman etmek, mümkün değildir.³⁰

Aleviler, bu görüşleri ile İslam kelamındaki Mu'tezile ve Şii fırkalarının bilinen görüşlerini, günümüzde dile getirmektedirler. Sivas ve çevresinde yaşayan Alevilerin iman konusundaki hassasiyetleri yanında, şerrin Allah tarafından yaratılmadığına dair hassasiyetleri tarafımızdan görülmüştür. Görüştüğümüz bir Alevî de, *“Şerri Allah yaratmaz, bu söz Kerbelâ olayından sonra ortaya çıkmıştır. Yezid, şerri Allah yaratıyor diyerek Kerbelâ cinayetini Allah'a yüklemeye çalışmıştır. Oysa şer, şeytanın işidir.”* demiştir.

Bir başka Alevî ise, *“Aleviler şerrin Allah'ın yaratması olduğunu kabul etmezler. O zaman Allah'ın adalet sıfatı ortadan kalkar. Şerrin Allah'a nisbet edilmesi yanlıştır. Bu durum Kur'an'daki “Sana isabet eden musibet, kendi nefsendendir” ayetine ters düşmektedir. Emeviler, şerrin Allah tarafından yaratılmasını amentüye sokmuşlardır”* demektedir.³¹ Görüldüğü gibi sünnilerce imanın bir şartı sayılan, hayır ve şerrin Allah'ın yaratması ile olduğu görüşüne Aleviler karşı çıkmakta, bunun bir oyun olduğunu ifade etmektedirler.

5. Hz. Ali ve Ehl-i Beyt Anlayışı

Ülkemizdeki Alevilere ait inançların ağırlıklı olarak Hz. Ali ve Ehl-i Beyt çerçevesinde yoğunlaştığı görülmektedir. Ancak Alevî çevrelerde Hz. Ali konusunda bilinenler, bu konudaki farklılıkları ortaya koymaktadır. Bazı Alevî yazarlara göre Aleviliği Hz. Ali ile başlatıp, on iki imamla sürdürerek açıklamak imkansızdır. Buna göre *tarihi binlerce yıl önceye dayanan Alevî kültürünü Ali ve Kerbelâ olayı ile açıklamak, onun alanını daraltmak ve küçültmek demektir.* Oysa Alevî kültüründe **iki tane Ali** vardır. Bunlardan birisi, Hz. Peygamberin amcasının oğlu ve damadı, dördüncü halife ve İslam savaşlarına katılan ve Hz. Muhammed'in de kendisine halife tayin ettiği Ali'dir. Bu Ali, tarihsel bir şahsiyet olarak

³⁰ Bkz. Kaya, **a.g.e.**, s. 138-154.

³¹ Bozkuş, **a.g.e.**, s.150-151.

karşımıza çıkmaktadır. Gerçek Ali olan bu Ali'nin, Alevilik açısından bir sembol olduğu görülür. Çünkü Hz. Ali hiçbir zaman bir Alevî olmamış, Alevî gibi düşünüp, Alevî gibi yaşamamıştır. O peygamberin sünnetine sıkı sıkıya bağlı bir hayat yaşamıştır.³² İkinci Ali ise, tarihi şahsiyeti dışında Aleviliği belirleyen, gerçekte olmayıp Alevî düşüncesinde yaratılmış ve yüceltilmiş olan Ali'dir. Bu Ali, Alevilerin tasarladığı, kendilerine öncülük eden ve mitolojik nitelikler taşıyan Ali'dir. Burada *Aleviliği Ali düşüncesi değil, Ali'yi Alevilik düşüncesi yaratmakta, onun sınırını kendisi çizmekte ve ona fonksiyonlar yüklemektedir.* "Yer, su ve gök, duman iken yani dünya var olmadan önce nurdan bir kandilde bulunan ve sırrına erilemeyen Ali"dir. Buradaki İslami unsurlar birer sembol olup, tipler de, tasarlanmış tiplerdir ve tarihsel şahsiyetlerle doğrudan bağlantıları yoktur. Tarihsel süreç içerisinde Ali'yi ve Kerbelâ'yı yaratan ve kendine göre yeniden yorumlayan Alevilerdir. Buradaki İslami unsurlar göstermelik olup yorumlanması bakımından İslam'la tezat oluştururlar. Bu Ali, *kadınlarla birlikte ibadet eder, semah döner, ezilen engür suyundan içer, kırkların başı olup Hz. Muhammed'in bile sırrına eremediği bir insandır.*³³

Günümüz Alevî araştırmacılarından Piri Er'e göre, Ali ile ilgili değerlendirmelerden bin üç yüz yıl önce Arabistan'da meydana gelen ve Aleviliği belirlediği düşünülen olaylar, Alevilik açısından hiç de belirleyici değildirler. Çünkü, **Hz. Ali, Hz. Hüseyin ve Kerbelâ olmasaydı da Alevilik olacaktı.** Belki adı farklı, yaratılan kahramanlar farklı olacak ama Alevilik dediğimiz olgu bir şekilde var olacaktı. Çünkü, onun içeriğini oluşturan kültürel olgular bu tarihlerden çok önce Mezopotamya'da, Orta Asya'da filizlenmiş, yüzyıllar sonra Anadolu toprağında yeniden doğrularak Anadolu'ya özgü farklı bir yapı kazanmıştır. Oysa Alevilik içerisinde %10-15 oranında girmiş bulunan bir takım İslami unsurlar vardır. Ancak bu orandaki unsurlar, Alevilik içinde bazı olguların üzerine çekilmiş birer göstermelik kılıf işlevini görmekte, bu kılıfın altında yatan öz ise farklı olmaktadır. Anadolu Alevisi, kendini İslam içerisinde gördüğünden yarattığı her tipe İslam içerisinde bir yer bulmuş, yaptığı her uygulamaya İslam inancı açısından bir yorum getirme gayretini gütmüştür.³⁴

Ali inancı ile ilgili bu anlayışın yanında Aleviliği Ali ile daha Hz. Peygamber'in sağlığında başlatan araştırmacılar da bulunmaktadır. Bunlardan bazılarının göre Ali inancı, imamet ve velâyet anlayışı çerçevesinde değerlendirilmiş ve bu konuda bilinen Şii değerlendirmeler ön plana çıkarılmıştır. Yine bazı yazarlara göre de Ali, politik bir çizgi takip

³² Piri Er, *Geleneksel Anadolu Aleviliği*, Ank. 1998, s. 1-2.

³³ Er, *a.g.e.*, s. 2.

³⁴ Er, *a.g.e.*, Önsöz.

ederek, daha Peygamberin sağlığında ezilen, sömürülen fakir ve güçsüz insanların koruyucusu olmuştur.

Hız. Ali'nin konumunu velâyet ile izaha çalışan yazarlardan Rıza Zelyut'a göre, ilahi vahyin taşıyıcısı, iletene Rasul, bu bilgileri öz anlamalarına yükselten de velidir. Bu durumda nebi ile veli, birbirine bağlı birbirlerinin sebebi ve sonucu, birbirlerinin tamamlayıcılarıdır. Böyle olunca hakikat (batınî, iç anlam, gerçek anlam) resmi ve dinsel makamların koyduğu dogmalar (dinsel kurallar) olarak değerlendirilemez. Hakikat yani gerçek müslümanlık, dinsel kuralların ötesindedir. Bunu sıradan bir insan kolay kolay anlayamaz. Hakikatın anlaşılması için rehberlerin, müşitlerin olması gerekir. *Peygamberlik halkası tamamlandığına göre Kur'an'ın iç anlamını insanlara kim öğretecektir?* Burada Alevî düşüncesinin ikinci özelliği olan **Velâyet kavramı** ortaya çıkar. Kur'an'dan öğrendiğimize göre Peygamber'in görevi sadece tebliğdir ve bu görev sona ermiştir. Ancak onun tebliğ ettiği bildirimler, yalnız aktarma (biçim, kelime ve cümleler) olarak mı kalmalıdır? Onun özünün açıklanması gerekmez mi? İşte burada görev, hakikatın perdesini aralayıp, onu hazır gönüllere gösteren imamlara düşmektedir. **Alevilikte imam**, Kur'an'ın batını yönünü açığa çıkaran bilgi yüklü kişidir. Böylece nübüvvet halkası tamamlandığı için velayet halkası başlamıştır. **Velâyet, nübüvvetin içyüzüdür**. Velayet, sırları aydınlatır. Alevilere göre bu velayeti On iki imam yüklenmiştir. Bu yükümlülük, başından beri böyle kabul edilmiş, imamlar da bunu yürütmüşlerdir.³⁵ Rıza Zelyut'a göre Aleviler, Hız. Ali'yi imam bilir ve onu sonsuz bir sevgi ile severler. Şeriatçılar ise, O'nun yalnız namaz kılmasını ön plana çıkartıp, onu sıradan insan düzeyine indirmeye çalışırlar. Oysa Hız. Ali, gerek yaşantısı, gerek yaptığı eylemler, gerekse dile getirdiği görüş ve düşünceleri ile tam bir Alevîdir. Alevî felsefesinin ve yaşamının kaynağı Hız. Ali'dir. Yazar devamla Alevilerin, Ali'nin kahramanlığını, yiğitliğini, eşitlikçiliğini ve düşünce yapısını kendilerine örnek aldıklarını ifade etmekte³⁶ daha sonra Ehl-i Beyt'in Kur'an'daki yeri, Kerbelâ olayı ve On iki imamın hayat hikayeleri ile ilgili uzun uzadıya bilgi vermeye çalışmaktadır.³⁷

Yine Alevî araştırmacılarından Rıza Algül, Hız. Ali'nin mücadelesinin yoksulları kendi aralarında zenginlere karşı örgütlemek olduğunu ve dolayısıyla Hız. Ali'nin hedefinin günümüz Sosyalizminin hedefleri ile örtüştüğünü ileri sürmektedir.³⁸ Bu yazarların ilk dönem siyasi olayları değerlendirmelerinde modern tarihçilik anlayışından ve bilimsellikten uzak bir yaklaşımla sanki yaşanan bu olaylar içinde kendileri de varmış

³⁵ Zelyut, **a.g.e.**, s. 38-40.

³⁶ Zelyut, **a.g.e.**, s. 38-103.

³⁷ Zelyut, **a.g.e.**, s. 103-127.

³⁸ Algül, **a.g.e.**, s. 75-81.

gibi sahabeyi düşman kamplara ayırmaya gayret ettiklerini görmekteyiz. Buna örnek olarak “İslâmiyetin ve Hz. Muhammed’in düşmanları” başlığı altında sahabelerin bir kısmını İslam düşmanı, başta Hz. Ebu Bekir, Ömer, Osman ve Ayşe gibi güzide sahabeleri de peygambere, Ali’ye ve Fatıma’ya kin ve düşmanlık besleyen, savaştan kaçan, peygamberin cezasını yüzüstü bırakan kişiler olarak itham etmeleri³⁹, doğrusu tarihsel olaylara bilimsel ve objektif bir yaklaşımla bakmadıklarını göstermektedir.

Alevi yazarlardan Haydar Kaya ise nübüvvetle imamet arasında bir bağlantı kurarak, Peygamberin vefatından sonra ilahi emirlerin peygamberlere uyan imamlar tarafından uygulanmaya konulduğunu belirtmektedir. Yazara göre imamet varlığı Kur’an’da pek çok yerde açıklanmış olup bu konuda Enbiya suresi 73., Furkan suresi 74., ve Bakara suresi 124. ayetleri delil olarak kullanmaktadır.⁴⁰

Genel olarak bütün Alevi yazarların bakış açıları ve varmak istedikleri hedefler farklı da olsa, hepsinin Hz. Ali’ye sahip çıktıklarını görmekteyiz. Bunlardan bazıları Hz. Ali’yi olduğunun ötesinde bir konuma götürmek istemekte, çoğunluk ise Hz. Ali’yi bildiğimiz imamet ve hilafet konularında öne çıkartmakta ve genel Şiî yaklaşımların benzeri yaklaşımlarla olayları değerlendirmektedirler. Bunlara göre Hz. Ali’nin diğer üç halifeden daha üstün olduğunu bizzat Allah ve Rasulü bildirmiştir. Bu konudaki iddiaları her Alevî yazarın kitabında görmemiz mümkündür.⁴¹

Aleviliğe ait kaynakların tamamında, Ehl-i Beyt, Hz. Hüseyin, Kerbelâ olayı ve On iki imamların hayat hikayelerini görmekteyiz. Bu konularda anlatılanların çoğunluğunu ise, Safevilerin Anadolu’da şifahi biçimde yaymaya çalıştıkları, siyasi maksatlara yönelik menkıbelerin oluşturduğunu rahatlıkla anlamaktayız. Alevî yazarlardan Piri Er, aynen Hz. Ali anlayışında olduğu gibi, Hz. Hüseyin anlayışında da konuyu bir mitoloji olarak ele almaktadır. Yazara göre Aleviler, Hz. Hüseyin’i yeniden yaratıp, yorumlamışlardır. Hz. Hüseyin’in uğradığı haksızlıkta kendi acılarını, Hüseyin’in başkaldırısında kendi isyanlarını görmüş ve onun için Kerbelâ’yı yeniden yorumlayıp Hüseyin’i yenilmez bir halk kahramanı ve bir özgürlük savaşçısı olarak yaratmışlardır. Aynı şekildeki yaklaşımı On iki imamlar konusunda da görmekteyiz. Bu yazara göre, on iki imamların kim oldukları, yaşamları, felsefeleri net biçimde bilinmemektedir. Ancak Alevilerce hepsi birer alim, hepsi birer kahraman hatta On

³⁹ Bkz., Zelyut, *a.g.e.*, s. 136-148; Algül, *a.g.e.*, s. 82-90; Koç, *a.g.e.*, s. 148-168.

⁴⁰ Bkz., Kaya, *a.g.e.*, s. 68-69.

⁴¹ Bkz. Kaya, *a.g.e.*, s. 162-167; Koç, *a.g.e.*, s. 159-162; Oytan, *a.g.e.*, s. 32-33.

ikinci imam mehdi, bir gün gelip dünyayı kötülüklerden arındıracak kurtarıcı olarak algılanmıştır.⁴²

Ehl-i Beyt, Kerbelâ ve On iki imam konusunu böyle değerlendirenler olduğu gibi, bu konularda ayet ve hadisleri delil getirerek, bunların Alevilik için vazgeçilmez birer inanç unsuru olduğunu söyleyenler de bulunmaktadır. Bu konuda yazılan kitapların hepsinde Hz. Ali'den başlamak üzere On ikinci imama kadar bütün imamların hayat hikayeleri, efsanevi bir tarzda ele alınmıştır. Ehl-i Beyt ve On iki imam anlayışı böylece birer iman konusu haline getirilmiştir. Hz. Hüseyin konusunda Hz. Peygamber'in onu sevmesiyle ilgili hadislerin hemen tamamı nakledilmektedir. Bu hadislerden bazıları şöyledir;

Hz. Peygamber bir gün Fatıma'nın evinin önünden geçerken Hüseyin'in ağladığını duyup, Fatıma'ya **“Bilmez misin ki, onun ağlayışı beni incitir”** demişti. Yine Hz. Peygamber'in Hüseyin'i öptüğü, yanağını yanağına sürüp, sevdiği ve onu **“Cennet gençlerinin efendisi”**⁴³ olarak nitelediği gibi hadisleri bulmaktayız. Elbette kimsenin bu hadislere bir itirazı olamazdı. Çünkü, Hz. Hüseyin, peygamberin terbiyesi ile yetiştirilmişti. Bir başka yazar ise, Allah'ın Hasan ve Hüseyin'i Ali İmran suresinin 61. ayetinde, Hz. Peygamber'e (oğullarımızı) hitabıyla evlat yaptığını, Şura suresinin 23. ayeti ile onlara itaatı (bağlılığı) emrettiğini, Hz. Peygamber'den Hasan ve Hüseyin hakkında pek çok hadisin varid olduğunu, bunlardan birinde , “(Onları kucağına alarak) Ya Rabbi! Ben bunları çok seviyorum. Sen de sev. Bunları sevenleri sev, düşmanlarını hakir (aşağılık) eyle”⁴⁴ dediğini nakletmektedir. Yazara göre Hz. Hüseyin, insanlığın lanetlediği Yezid tarafından H. 61. yılı Muharrem ayının onuncu günü Kerbelâ'da 72 yakını ile birlikte zalimce şehid edilmiştir. Ve O, **“Şehitlerin şahı”** diye tarihe geçmiştir.⁴⁵

Kerbelâ olayının bazı Alevi yazarlarca günümüze taşındığını görmekteyiz. Bunlardan Rıza Zelyut'a göre Hz. Hüseyin, zulme boyun eğmemiş, bu yüzden **“ölmek var dönmek yok”** demiştir. Kerbelâ'da Yezid, her ne kadar zafer kazanmış gibi görünse de, tarih asıl kaybedenin olduğunu; kazananın ise İmam Hüseyin olduğunu yazmaktadır. Yazar, tarihte ve günümüzde Hüseyin'in düşüncelerinin ölmediğini; giderek yaygınlık kazandığını, Yezid'in ise lanet edilen bir zalim olarak anıldığını ifade etmekte ve Hüseyin'in yolunu yaşatan Alevilerin, onu bir insanlık ve özveri timsali olarak sonsuza dek anacaklarını vurgulamaktadır. Yine bazı sarıklı profesörlerin birer Alevi karşıtı olarak, Hüseyin'i bir terörist olarak göstermeye çalıştıklarını, oysa İmam Hüseyin'in Kerbelâ'da kanıy-

⁴² Er, **a.g.e.**, Önsöz.

⁴³ Zelyut, **a.g.e.**, s. 111.

⁴⁴ Kaya, **a.g.e.**, s. 31.

⁴⁵ Kaya, **a.g.e.**, s. 32; Zelyut, **a.g.e.**, s. 111-112.

la yaktığı ateşin sonsuza değin yanacağına dair görüşünü belirtmektedir.⁴⁶

Bir diğer Alevî yazar ise; başta Hz. Ali, Hz. Hüseyin ve On iki imamı sömürüye karşı direnen insanlar olarak göstermekte ve Aleviliğin sorunlarını çözmeye maddeden başladığını, Sünniliğin ise Tanrı'dan başladığını ifade etmektedir. Dolayısıyla Sünniliğin halkın kötü yaşamını Tanrı'nın buyruğuna bağlayarak sömürücü ve egemen sınıfların düzenini koruduğunu, Aleviliğin ise yoksulluktan kaynaklandığını söyleyerek insanı eyleme çağırıldığını ileri sürmektedir. Bu yazara göre, *Hz. Ali'den Hacı Bektaş-ı Velî'ye kadar, bütün Alevî önderlerin yaptıkları bir nevi toplumsal taraf tutma ve halkçı bir bilinç oluşturma gayretlerinden ibarettir.*⁴⁷

Ehl-i Sünnet ve Şia arasında var olan en temel ayrılığın **imamet konusu, Ehl-i Beyt anlayışı ve ilk dönem siyasi olayları değerlendirme farklılığı** olduğunu bilmekteyiz.⁴⁸ Zaten Alevilerin, Sünnilerden farklı olarak ele aldıkları, iman konusu ile ilgili meselelerde bu konularda düğümlemektedir. Dolayısıyla başta *imametın nübüvvetin bir devamı olduğu, Kur'an'ın batınî bir yorumunun bulunduğu, Kur'an ayetlerinin bir kısmının Kur'an'dan çıkartıldığı, şerrin Allah tarafından yaratılmadığı ve On iki imam konusundaki farklı anlayışların, Aleviliğe Şiilikten geçtiği anlaşılmaktadır.* Oysa günümüz İslam Mezhepleri Tarihçileri bu konulara daha sağlıklı ve objektif yaklaşmaktadırlar. Özellikle Alevî dede ve toplum önderlerinin, bu yaklaşımları kendi topluluklarına taşımalarının, toplumumuzdaki kutuplaşmaları önleyebileceği açıktır. İslam Mezhepleri Tarihçilerinin katıldığı her panel ve sempozyumda “*Hz. Peygamber’le birlikte dini önderliğin sona erdiğini, ondan sonraki uygulamaların, o dönemlerin koşulları çerçevesinde bir anlam ifade eden birer siyasi arayış olarak ele alınması ve bunların din ile özdeşleştirilmemesi gerektiğine*” dair görüşler, bu meselelerin çözümünde dikkate değer tespitlerdir. Onat’ın “*İslam’da dört hak mezhep vardır*” anlayışının yanlışlığı, *Hz. Peygamber döneminde müslümanların bir üst kimliğinin olduğu ve tekrar bu üst kimliğe dönülmesi gerektiği, tarihin tabulaştırılmaması, iyi anlaşılmasının zorunluluğu, geçmişin doğru anlaşılmaması, tarihin doğru okunmaması gibi durumlarda, bir Kerbelâ olayının bugün insanları birbirinden ayırmaya yeteceğini*” ifade etmesi çok önemlidir. Ve yine Onat’ın “*Bir kısım müslümanların ilk dönemin siyasi olaylara dini bir nitelik kazandırdıkları, bu bağlamda Şia’nın da Ehl-i Beyt’i din olarak anladığı, oysa Kerbelâ’da Hz. Hüseyin şehit edilirken Ümeyye ordusundan tek bir insa-*

⁴⁶ Zelyut, *a.g.e.*, s. 119-120.

⁴⁷ Algül, *a.g.e.*, s. 93-94.

⁴⁸ Bkz. Abdullah Kılıç, *Şîî ve Sünnî Tefsirlerde Ehl-i Beyt*, (E.Ü.S.B.E., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 1998, s. 20-35.

nın olmadığı, Hüseyin'i çağıran Küfeliler'in pek çoğunun isminin orada Hüseyin'i öldürenlerin arasında geçtiği ve bir kısmının da buna seyirci kaldığı gibi bilgilerin tarih kaynaklarından bize aktarılmaktadır." 49 diyerek tarihi olaylara yeni bir bakış açısı getirdiğini görmekteyiz. Ayrıca Hz. Hüseyin ve Kerbelâ olayı ile ilgili olarak Sünnî kesimin bu dönem olaylarına bakışı ve Aleviliğin konumu dışında farklı şekillerde yorumlanmasının, Aleviliğe getirdiği zararlar konularında pek çok ciddi yaklaşımların olduğunu görmekteyiz. 50

Günümüzde Sivas ve çevresinde yaşayan Alevilerin bu konulardaki görüşlerini, tespitlerimiz doğrultusunda vermeye çalışırsak diyebiliriz ki;

Sivas ve çevresinde yaşayan Alevilerin, Hz. Ali, Ehl-i Beyt ve bazı sahabe hakkındaki kanaatleri hemen hemen birbirinin aynı bir anlayışı yansıtmaktadır. Hz. Ali ve On iki imama ait olduğu söylenen resimleri çoğu evlerde asılı görmek mümkündür. Bir Alevî büyüğü, bu ilk dönemde yaşanan olayları bir nevi partileşme ve menfaat çekişmesi olarak ifade ettikten sonra şunları anlattı: "Hz. Ali ben kulum diyor, Allah diyor ki, ben onu kendi suretimde yarattım. Hz. Peygamber, Ben ilmin şehriyim, Ali kapısıdır, Ali'ye varmadan içeri girilmez. İlim ararsanız Ali'den öğrenin, Ali veliyyullah'tır. Allah'a yakın bir insandır ve normal bir kişidir. Yine Gadir-i Hum'da Hz. Peygamber, "Ben kimin mevlası isem, Ali'de onun mevlasıdır" dedi ve bunun üzerine herkes onu tebrik etti. Sakîfe toplantısında peygamberin cenazesi unutuldu. Oysa Hz. Peygamber, cenazemde bulunmayana şefaati olmaz. Ali, cenazenin başında ve başında kırmızı sarık sarılı idi. Kızılbaşlık buradan geldi." Aynı kişi Ehl-i Beyt'le ilgili olarak Kerbelâ'yı acıklı bir şekilde anlattıktan sonra, "Burada Ehl-i Beyt'e su verilmedi, oysa Hz. Ali, Muaviye'nin askerlerine Sıffin'de su verilmesini emretmişti. İlk üç halife, Fedek hurmalığının alınmasından dolayı, Fatıma'yı incitmişlerdir. Oysa Hz. Peygamber, Fatıma'yı inciten beni incitmiştir. Beni inciten de Allah'ı incitmiştir demiştir. Dolayısıyla bu ilk üç halifenin durumu ile ilgili hükmü Allah verecektir" dedi. 51

Yine yöreden bir başka Alevî büyüğü, bu konularda bize şunları anlattı;

"Alevilik ve Sünnilik dinî değil, siyasi bir bölünmedir. Hz. Ali'ye Allah denemez, O bir insandır. İlk üç halife sevilmez, sebebi, Peygamber'in

49 Bkz., Hasan Onat, **Emeviler Devri Şii hareketleri ve Günümüz Şiiliği**, Ank., 1993, s. 63-68; Onat, "Şiilik ve Siyaset Kavramı", **Din-Devlet İlişkileri Uluslararası Sempozyumu**, İst., 1998, s. 120-127; Onat, "Değişim Sürecinde Alevilik ve Bektaşilik", **Türkiye Diyanet Vakfı Haber Bülteni**, Ank., 1998, Sayı: 58, s. 5-7; Onat, "Türkiye ve Siyasal İslam", **Türk Yurdu**, Ank., 1997, s. 116-117.

50 Bkz., İlyas Üzüm, "Değişim Sürecinde Alevilik ve Bektaşilik", **Türkiye Diyanet Vakfı Haber Bülteni**, Ank., 1998, Sayı: 58, s. 4-5.

51 Bozkuş, **a.g.e.**, s. 158.

cenazesini yerde bıraktılar da ondan. Bazı şüirlerdeki Aynayı tuttum yüzüme, Ali göründü gözüme ve bunun gibi benzetmeler her Alevinin kendisini Hz. Ali gibi saymasını kabul etmesini anlatmaktadır”. Başka bir Alevî büyüğü ise; “Allah, Peygamber’e ‘peygamberliğini ilan et, seni Ali ile donattım’ demiştir ve dolayısıyla din Ali sayesinde yayılmıştır. Ehl-i Beyt ve Oniki imam, iman esaslarına bağlıdırlar, ayrılmazlar. Çünkü Ehl-i Beyt’i sevmeyene şefaata olmaz. Ehl-i Beyt’ten maksat; Ali, Hasan, Hüseyin ve Fatıma’dır. Hz. Peygamber, zaman zaman bunları abası altına alıyor ve ‘Ya Rabbi! Bunları seveni sev, sevmeyeni sevme’ diyordu. Yezid, kötü bir anlama gelmektedir. Yezid, İslamiyetin eli kanlı düşmanıdır. Onu ağızımıza alamayız, Muaviye ve Yezid’e karşı çıkmayanın İslâmiyetinden şüphe ederim. Bunları ve Ebû Süfyan’ı müslüman sayamayız. Bunlar, korku belası, Ali’nin korkusuyla müslüman olmuşlardır. Yine kıyamette şefaata, tek taraftan olacak, ya Ali’nin tarafından, ya da Muaviye tarafından, buna karar vermeliyiz” demiştir. Bir başka Alevî dedesi ise; “Hz. Hüseyin’e sevgimiz, Hz. Peygamber’den dolayıdır; peygamberin torunu olduğu içindir. Mesela, su içen kişi ‘Ya Hüseyin ruhun şad olsun’ der. Bu da bir peygamber sevgisidir. Ehl-i Beyt beş kişidir, bunlar, Hz. Peygamber, Ali, Hasan, Hüseyin ve Fatıma’dır. Ehl-i Beyt’ten olabilmek için kan bağı lazımdır. Ehl-i Beyt’le birlikte türkçe salavât getirilmelidir. Aleviler arasında ilk üç halifeye tepki duyanlar vardır. Ancak bu tepki bir takım asılsız ithamlarla olmamalıdır. Hz. Hüseyin, Yezide biat etseydi, din sona ererdi. Lanet öze olmalıdır, isme olmamalıdır, isim kutsaldır” demiştir. Yine bir başka Alevî büyüğü, “Hz. Ali, Hz. Peygamber’in damadıdır. Peygamberin en yakın yardımcısıdır. Biz onu kahramanlıklarından dolayı severiz. Yine on iki imamın isimlerini bilmeyen müslüman değildir. Onun arkasından namaz kılınmaz, onun kestiği yenmez.” demiştir.

Bir diğer Alevî büyüğü ise bu konularda şunları anlatmıştır: “Bugün mensup olduğum Alevî topluluğu iki noktada yanlış düşünmektedir. Birincisi; Hz. Ali ve evlatlarının mağduriyetleri ile ilgili konularda kendilerini taraf görmeleridir. Oysa, Sünnî kesimde de Hz. Ali ve evlatlarına karşı derin bir saygı ve sevgi hissi mevcuttur. Hatta hiçbir Sünnî kendi çocuğuna, ne Muaviye ne de Yezid ismi takmıştır. Bu olayların yaşandığı dönemlerde Türkler Müslüman bile olmamışlardı. Sonradan Müslüman olan bugünün Alevî ve Sünnî Türklerinin bu olayla ne ilgisi olabilir? İkinci olarak, Hz. Ali’yi örnek alan günümüz Alevilerinin çoğu, Hz. Ali’nin dini yaşantısını da kendilerine örnek almaları gerekir. Özellikle, Hz. Ali’nin küçük yaştan itibaren namaz kıldığı, savaşta omuzuna batan bir okun çıkartılması için, namazda iken çıkartılmasını istemesi, Alevilerinde namaza önem vermeleri gerektiğini göstermektedir”.⁵²

⁵² Bozkuş, **a.g.e.**, s. 158-160.

Sonuç olarak, Hz. Ali bir insandır. Ülkemizdeki Aleviler arasında varolan Hz. Ali sevgisinin sebebi, onun Hz. Peygambere yakın akraba olması ve Hz. Peygambere İslamiyeti yayma konusunda yapmış olduğu yardımlar ve gösterdiği kahramanlıklardır. Yani bu sevgi bir nevi O'nun Hz. Peygamberin fedaisi olmasından kaynaklanmaktadır. Biz, insanların bu konularda çok duyarlı olduklarını gördük. Bu tarihi olayları gündeme getirdiğimizde, bu olaylar sanki yeni yaşanmış gibi, acı duyduklarını hissettik. Ve bu olaydan söz açtığımız için insanların bize daha sıcak yaklaştıklarını gördük. Muaviye ve Yezid konusunda tepkilerin olduğunu ve bir Nüfus Müdürünün, çocuğuna Muaviye ve Yezid ismi koymak isteyen birini daireden kovduğunu, memnuniyetle ifade ettiklerini gördük. Yine kimi yazarların iman esasları ve başta Hz. Peygamber ve Kur'an konusunda ortaya attıkları bazı görüşleri bütün Alevilere mal etmenin doğru olmadığını, Alevilerin, Peygambere ve Kur'an'a uzanacak her türlü tecavüze karşı koymaya hazır bulduklarını gözlemledik. Bu yazarlara ait görüşlerin, Alevilerce paylaşılmadığını Sivas ve çevresinde yaptığımız saha araştırmasında tespit ettik. O halde bu yazarların amaçlarının, kendi siyasal ve ideolojik görüşlerini Aleviliğe mal etmek olduğunu söyleyebiliriz.

Bütün bunlara ilave olarak Alevilik konusunda görüş belirten yazarların, Aleviliğin kendi kaynaklarından ziyade farklı kaynakların etkisinde kaldıklarını da ifade etmeliyiz. Örneğin, *Aleviliği bir ideoloji olarak değerlendirerek Hz. Peygamber hakkında olumsuz düşünenlerin, bu konularda batılı bazı kaynaklar ile marksist/sosyalist çizgideki eserlerden; Aleviliği bir mezhep olarak değerlendirenlerin ise Şii-Caferî kaynaklardan etkilendiklerini görmekteyiz.* Bütün bu açıklamalardan sonra ifade edebiliriz ki ***Aleviler, İslam'ın iman esaslarına inanmakta oldukları halde, bazı konularda farklı yorum yapma yoluna gitmişlerdir.***

KAYNAKÇA

- ALGÜL, Rıza, **Aleviliğin Sosyal Mücadeledeki Yeri**, İst., 1956.
- BİRDOĞAN, Nejat, **Anadolunun Gizli Kültürü Alevilik**, İst., 1990.
- Anadolu Aleviliğinde Yol Ayrımı**, İst., 1995.
- BOZKUŞ, Metin, **Tarihten Günümüze Sivas Yöresinde Alevilik**, (Doktora Çalışması), Sivas, 2000.
- BULUT, Faik, **Ali'siz Alevilik**, Ank., 1997.
- ER, Piri, **Geleneksel Anadolu Aleviliği**, Ank., 1998.
- ERÖZ, Mehmet, **Türkiye'de Alevilik-Bektaşilik**, İst., 1977.
- EYÜPOĞLU, İ. Zeki, **Bütün Yönleriyle Bektaşilik-Alevilik**, Ank., 1980.
- FIĞLALI, E. Ruhi, **Türkiye'de Alevilik- Bektaşilik**, Ank., 1990.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki, **Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik**, İst., 1979.
- İZ, Mahir, **Tasavvuf**, İst., 1969.
- KALELİ, Lütfi, **Alevilik**, İst., 1995.
- KAYA, Haydar, **Alevî-Bektaşî Erkânı, Evrâdı ve Edebiyatı**, İst., 1993.
- KILIÇ, Abdullah, **Şîî ve Sünnî Tefsirlerde Ehl-i Beyt**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 1998.
- KOÇ, Şinasi, **Gerçek İslam Dini**, Ankara, 1989.
- NOYAN, Bedri, **Bektaşilik Alevilik Nedir**, Ank., 1985.
- ONAT, Hasan, **Emeviler Devri Şîî hareketleri ve Günümüz Şiiliği**, Ank., 1993.
- "Şiilik ve Siyaset Kavramı", **Din-Devlet İlişkileri Uluslararası Sempozyumu**, İst., 1998.
- "Türkiye ve Siyasal İslam", **Türk Yurdu**, Ank., 1997.
- "Değişim Sürecinde Alevilik ve Bektaşilik", **Türkiye Diyanet Vakfı Haber Bülteni**, LVIII, Ank., 1998.
- OYTAN, M. Tevfik, **Bektaşiliğin İç Yüzü**, İst., 1970.
- PEHLİVAN, Battal, **Alevî-Bektaşî Düşüncesine Göre Allah**, İst., 1995.
- SARIKAYA, Saffet, **Anadoluya Şiiliğin Girişi**, Isparta, 1998.
- SOFUOĞLU, Cemal-İLHAN, Avni, **Alevilik Bektaşilik Tartışmaları**, Ank., 1997.
- SUNAR, Cavit, **Vahdet-i Şühûd ve Vahdet-i Vücûd Meselesi**, Ank., 1969.
- TURAN, Ahmet, **İslam Mezhepleri Tarihi**, Samsun 2000.
- **Yezidiler**, Samsun, 1993.

- “Anadolu Alevileri-Kızılbaşlar”, **O.M.Ü.İ.F.D.**, VI, Samsun, 1992.
- ULUSOY, A. Celalettin, **Hünkâr Hacı Bektaş Velî, Alevî Bektaşî Yolu**, Hacı Bektaş, 1986.
- ÜÇER, Cenksu, **Tokat Yöresinde Geleneksel Alevilik**, (Doktora Çalışması), Ankara Okulu Yay., Ank. 2006.
- “ Geleneksel Alevilikte Ehl-i Beyt Anlayışı -Tokat Yöresi Örneği”, **Marife**, yıl:3, sayı:4, Konya, 2004.
- ÜZÜM, İlyas, **Günümüz Aleviliği**, İst., 1997.
- “Değişim Sürecinde Alevilik ve Bektaşilik”, **Türkiye Diyanet Vakfı Haber Bülteni**, LVIII, Ank., 1998.
- VARLIK, Ali Ağa, **Hanedan-ı Ehl-i Beyt Neden Hor Görüldü**, İst., 1993.
- YAMAN, Mehmet, **Alevilik, İnanç, Edep, Erkan**, İst., 1994.
- YILDIZ, Harun, **Anadolu Aleviliği Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme**, (Doktora Çalışması), Ank. 2004.
- “Alevilerde Dedelik Kurumu”, **Alevilik**, (Haz.: İsmail Engin- Havva Engin, Kitap Yay., İst., 2004. Kitap Yay., İst. 2005.
- “ Ehl-i Beyt İnanışının Anadolu Alevileri Üzerindeki İzdüşümleri”, **Marife**, yıl:3, sayı:4, Konya, 2004.
- ZELYUT, Rıza, **Öz Kaynaklarına Göre Alevilik**, İst., 1992.